

Bireyden Topluma Dilin İşlev ve Özellikleri¹

Cengiz ANIK²
Mustafa Cankut KURT³

Özet

Bu çalışmada iletişim alanında yapılacak olan “dil” temalı çalışmalarını destekleyebilmek amacıyla dilin işlev ve nitelikleri bireyden başlanılarak toplumsal boyuta genişleyen bir biçimde tartışılmaktadır. Birey açısından dil, duygu ve düşünceleri aktarmayı sağlayan bir araç görevi görenin beraberinde toplumsal role uygun davranabilme, gelenekleri öğrenebilme ve yabancı kültürler ile entegrasyon gibi süreçlerde kilit rol oynamaktadır. Bu rolün anlatılabilmesi adına çalışmanın bireyle ilgili başlıklarında; dilsel yeterlilik, kültürün etkisi, sosyal roller ve yorumlama süreçleri incelenmiştir. Toplum açısından ise çok daha geniş boyutlarda; bir arada yaşayabilme pratikleri, anlamın inşası ve dilin değişken yapısına değinilmiştir. Bu sebeple toplumsal boyuta ilişkin bölümlerde ise; dilsel sınırlar, kalıplar ve inşa edilen tüm sosyal gerçeklikler belirleyici roller gibi temalar incelenmiştir. Çalışmada sonuç olarak dil ve anlamın, kültürün diğer öğelerine nazaran aktarımı sağlamak açısından farklılaştığına, aktarım işlevinin beraberinde; ortak tanımlamalarla toplumsal gerçekliği oluşturmada, isimlendirmelerle bu gerçekliği somut hale getirmekte ve nihai olarak o dili konuşan grup ile “diğerleri” arasında görünmeyen bir sınır hattının oluşturulmasına rol oynamaktadır. Dilin bu şekliyle hem birey hem de toplum açısından ele alınmasının iletişim ve özellikle de iletişim sosyolojisi alanında yapılacak olan “dil” çalışmalarında başvurulabilecek temel tartışmalara erişilebilmesi açısından önem arz ettiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dil, İletişim, Birey, Toplum, Kültür,

¹ Bu çalışma Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler bilim dalında hazırlanan "İletişim Sosyolojisi Açısından Örtmeceler: Dede Korkut Örneği" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

² Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü cengizanic61@gmail.com Orcid ID: 0000-0002-7908-036X

³ Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, cankutkurt@gmail.com Orcid ID: 0000-0002-5542-9934

Bu makaleye atıf için: Anık, C., ve Kurt, M. C. (2021). Bireyden Topluma Dilin İşlev ve Özellikleri. Aksaray İletişim Dergisi, 3(1), 165-181. doi:10.47771/aid.767995

Functions and Features of The Language: From Individual to Society

Abstract

In this study, in order to support the "language" themed studies in the field of communication the functions and features of the language are discussed in an expanding manner to the social dimension starting from the individual. For individuals, in addition transferring emotions and thoughts, language plays key roles in reflecting social role, learning about traditions and integration with foreign cultures and so on. In order to explain this role, linguistic proficiency, the effect of culture, social roles and interpretation processes were examined in the topics of the study related to individuals. On the other hand for society, the practices of coexistence, the construction of meaning and the variable structure of the language are examined. For this reason, in the sections for society; themes such as linguistic boundaries, patterns, and determining roles of all social realities built were examined. Results of this study shows that language and meaning stand out amongst other elements of culture by transferring function. Along with this function; language creates social reality with common definitions, makes this reality concrete with names, and ultimately plays a role in forming an invisible border line between the group speaking that language and "others". It is thought that handling the language by both individual and society is important in terms of accessing basic discussions that can be used in language studies in the field of communication.

Keywords: Language, Communication, Individual, Society, Culture

Giriş

Dil ve konuşma insanların toplu bir şekilde yaşaması, sosyal kurumlar ve gerçeklikleri inşa edebilmesinin temel taşı konumundadır. Görüş, bilgi ve hisleri iletmenin beraberinde dil, ortak anlam ve inançların aktarımı, eylemlerin planlanması ve anlamın yorumlanması gibi amaçları da yapısında taşımaktadır.

Gündelik hayattaki en temel konuşmada dahi; kaynak, alıcı, ortam, bağlam ve biçim gibi birçok unsur devreye girmektedir. Dahası bu unsurlar yalnızca ön planda “görülebilir” yüzü oluştururken, daha derinlerde dünyayı yorumlama, süregelen toplumsal kurumlar - gerçeklikler ve inanç gibi bir dizi unsur daha bulunmaktadır. Dolayısıyla dil hem yüzeyde hem de derinlerde basit bir aktarım aracı olmaktan ziyade birçok alt değişken tarafından sürekli olarak düzenlenmekte ve kendini yeniden üretmekte olan girift bir yapıyı temsil etmektedir. Dolayısıyla böyle bir yapının gelişigüzel bir sistem olduğunu öne sürmek de olası görülmemektedir.

Dilbilimi temel olarak ilkel ya da uygar, eski ya da yeni fark etmeksizin farklı çağ ya da dönemlerdeki anlatım biçimlerini araştırmaktadır (Saussure, 1998: 36). Söz konusu anlatım biçimleri yalnızca toplulukların kullandığı “kusursuz” dil değil; argo terimleri, dilsel tabuları, deyimleri de içerecek şekilde gündelik dilin tüm alanlarını kapsamaktadır. Her ne kadar dil konusundaki düşünce ve çalışmalar tarihin eski dönemlerine kadar dayandırılabilse de özellikle "konuşulan dil" üzerine yapılan çalışmalar araştırmacıların kullanımına uygun ses kayıt aletlerinin gelişim dönemine kadar spekülasyon ve alıntılara dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Bu durum Dilbiliminin “yeni” bir bilim dalı olarak ele alınmasına neden olmaktadır. Bunun beraberinde dil biliminin pozitif bilim dallarında olduğu gibi kesin cevaplar sunmak gibi bir gayesi olduğu da söylenemez çünkü dilbilimi anlamlara dayanmakta; bu anlamlar ise bireylerin algılarına göre belirlenmekte ve yine aynı bireylerin görüşlerinden bu anlamlara ulaşılabilmektedir (Sinclair, 2008: 22).

Her ne kadar üzere her ne kadar çeşitli araştırma yöntemleri üzerinden dil çalışmaları yürütülebilse de bir topluluğun dilinin oluşumu ve nesiller boyunca aktarımını tek boyuta indirgemek ya da tek bir bireyin dili kullanımından genellemek mümkün değildir. Bu durumun sebebi dilin toplumsal bir sözleşme olması ve birey tarafından sonradan öğrenilmesidir. Bireyin dili öğrenmesi onun kurallarına ve dolayısıyla da toplumsal kurallara uyması anlamına gelmektedir (Barthes, 1979: 4-5; Theune, vd. 2002: 22). Saussure’un (1998: 44) belirttiği gibi; dil, konuşan kişinin işlevi değil, onun yalnızca belleğine aktardığı bir üründür. Birey yalnızca düşüncelerini aktarmak için dili kullanmaktadır.

Ancak bu durum bireyin önemsiz olduğu anlamına gelmemekte, bireyin dil kullanımında topluluğun maddi ya da manevi hangi yapıları tarafından, ne derecede etkilendiğinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla çalışmada ilk başlık olarak dil kavramı anlaşılmasına çalışılacak ve bu doğrultuda bireyin dil kullanımını etkileyen makro yapılara doğru tümevarımda bulunulacaktır.

Birey, Kültür ve Dilsel Yeterlilik

Birey doğuştan itibaren evdeki etkileşimlerinde baskın olan dili ya da dilleri “ana dili/dilleri” olarak öğrenmektedir. Buna ek olarak ise ileriki yaşamında bir ya da birden fazla yabancı dil öğrenebilmektedir. Ancak buradaki önemli nokta dil “bilmek” ile bir dili “konuşabilmek” arasındaki farklılıktır. Bu konuya değinen Hymes’a (1966: 53) göre; konuşmacı cümle kurarken uygun bağlam üzerinde kafa yormuyor ve doğru bir cümle kurmaya çabalamadan konuşabiliyorsa dilsel anlamda yeterlidir. Dolayısıyla dilsel yeterlilik yalnızca dilin kodunu bilmeyi değil aynı zamanda "kime, neyi ve nasıl" söyleyeceğini içselleştirebilme anlamına

gelmektedir. Bu durum dilsel yetkinliğe sahip bir konuşmacı aynı zamanda dili kullanacağı ve yorumlayacağı kültürel ve sosyal birikime sahip olduğu anlamına gelmektedir.

Çalışmada incelenecek ilk makro yapı kültür olmalıdır. Burada kültür, bütünsel olarak düşünüldüğünde; hangi durumda konuşulup-konuşulmayacağını, farklı statü ve rollerdeki bireylerle nasıl konuşulacağı, sözsüz davranışlar, farklı durumlarda rolleri, diyaloglar sırasında hangi rutinlerin izleneceğini, nasıl bilgi alınıp-istenileceğini, nasıl talep edileceğini, nasıl emir verileceğini ve bunlara benzer sosyal ortam dâhilinde birçok temel bilgi ve yeterliliği içermektedir. Özellikle kültürlerarası iletişim durumunda, birey "yabancı" topluluğun dilini bilebilir ancak yukarıda sıralanan unsurlardan haberdar olmadıkça sosyal ortam içerisinde mutlak bir karmaşa içerisinde kalacaktır (Saville-Troike, 2008: 18). Örneğin deyimleri anlayabilmek için Türkçe bilmek yeterli değildir, burada önemli olan Türk kültürü içerisinde yetişmiş ya da belirli bir dönem sosyal ortam içerisinde bulunmuş olmaktır. Gündelik dilde kullanılan ifadelerin tümüne kitaplarda rastlamak mümkün olmadığından ancak bu şekilde; sembol ve simgeler, nesnelere yüklenen anlamlar ve kullanılan metaforlar hakkında bilgi ve tecrübeye sahip olunabilmektedir.

Dilsel yeterliliğin bir anlamda kültürel yeterlilikle neredeyse eş anlamlı olarak kullanılabilirdiği görülebilmektedir. Kültür sistemlerini sembolik kalıplar bütünü olarak tanımlamak mümkün olduğundan (Saville-Troike, 2008: 19) dil de bu sembollerin parçası olarak değerlendirilebilmektedir. Buradan yola çıkılarak dilin yorumlanabilmesi için diğer semboller hakkında da bilgi sahibi olunmasının gerekli olduğu söylenilebilir. “Şey”lere yüklenen anlamlar kültürden kültüre farklılık göstermekte ve hatta bu anlamlar konuşmanın gerçekleştiği bağlam içerisinde dahi çeşitlenebilmektedir. Saussure’un (1998: 52) belirttiği üzere; bir dilin tarihiyle bir ırkın ya da uygarlığın tarihi iç içe konumda ve karşılıklı bağlantı içindedir. Bir topluluğun töreleri dilini etkilemekte aynı zamanda o topluluğu var eden de dil olarak yorumlanmaktadır.

Nihai olarak kültürün tüm yönleri iletişim ile bir şekilde bağlantılı olsa da özellikle sosyal ve kurumsal yapı, değerler, eğilimler, deneyimlerden doğmuş olan kavramsal kategoriler ve gelecek nesillere bilgi ve yetenekleri aktarma yönleri dil-kültür ilişkisinde farklı bir yere konumlandırılmaktadır (Saville-Troike, 2008: 19). Bu durumun sebebi yukarıda listelenen unsurların özünde toplum tarafından üretilmiş zihinsel ya da manevi kültürel öğeler olmalarından kaynaklanmaktadır. Üretilen ve kullanılan eşyalar söz gelimi “kaşık” tüm topluluklar için benzer anlamları teşkil ederken; yolcu edilenin arkasından su dökülmesi ve devamında “su gibi git, su gibi gel” gibi bir deyim kullanılması kültürümüze ait bir bütünü

teşkil etmektedir. Burada yalnızca geleneksel bir ritüel sergilenmekle kalmamakta aynı zamanda kültürümüzde suya verilen anlam da görülebilmektedir.

Dahası kültüre sadece belirli bir dönem aşına olmak da yetersiz kalabilir. Açık sistem mantığı ile düşünüldüğünde topluluk kendi iç dinamiklerinin beraberinde dışarıdan gelen etkilerle de değişim ve dönüşüme uğramaktadır. Bu değişim ve dönüşüm ise doğal olarak dile yansımakta ve “şey”lere yüklenen anlamları yeniden düzenlemekte ve hatta yeniden üretmektedir. Bazen anlamlar dilsel kod içerisinde durağan bir formda her zaman aynı noktaya gönderme yapan bir yapıda kalabildiği gibi dinamik bir şekilde içerisinde bulunulan duruma göre ortaya çıkabilen ve yorumlanan bir yapıya da kavuşabilir (Duranti, 1988: 211). Bu duruma teknolojik gelişmelerin etkileri üzerinden düşünülebilir. Söz gelimi; tarım, toprak ve tarlanın taşıdığı anlam geçmişten günümüze; emek, verimlilik, alınteri, bereket gibi anlamları karşılamakta ve büyük değişimlere uğramamaktadır. Ancak geçmişten günümüze süreç içerisinde tarım teknolojilerindeki gelişimler tarlaları sürmek için kullanılan saban ve öküz gibi iki bağlantılı unsuru ortadan kaldırmış, onların yerine traktörleri ve diğer makineleri konumlandırmıştır. Dolayısıyla yeni nesillere “saban” adı verilen bir aletin varlığının ve bu aletin tarlayı sürebilmesi için gerek duyduğu enerjinin “öküz”ler tarafından sağlandığını aktarmak anlamını yitirmiştir. Sabanla tarla sürmek müzelerde ya da kitaplarda gelecek nesillerce görülecek ve yalnızca “ilkel” bir tarım tekniği olarak gelecek nesillerce algılanacaktır. Dolayısıyla “öküz” ün yük çekme ya da tarla sürme gibi işlevleri dile yansımayacaktır. Bu duruma ilişkin deyim ya da tabirler de kaybolmaya yüz tutmakta ya da hayvanın farklı özelliklerine ilişkin deyimler ortaya çıkmaktadır.

Burada dilsel yeterliliğin önemi ortaya çıkmaktadır. Anlamanın algılanması, seçimi ve dilin görünür özelliklerine göre yorumlanması için toplum içinde etkileşim gerekmektedir. Ancak bu etkileşim sayesinde; algılama, seçim ve yorumlama bir araya gelerek kültürel bilgi ve yetenekler ile bütünleşerek iletişim hedeflerine ulaşılmasını sağlar (Saville-Troike, 2008: 19). Dolayısıyla kültürü bilmek ve bir dönem içerisinde yaşamış olmak da dilsel yeterliliği sağlamamaktadır. Topluluk içerisindeki değişimlere şahit olunmalı, insanların olaylara ve durumlara gösterdikleri tepkiler birebir deneyimlenmeli ve yorumlanabilmelidir.

Gumperz (1984: 278-285) ve Duranti (1988: 210-220)'nin eserleri de dâhil edilerek tüm bu bilgiler bir araya toplandığında dilsel yeterlilik açısından öne çıkan unsurlar; Dilbilimsel bilgi, kültürel bilgi ve etkileşim yetenekleri olarak aşağıda gösterildiği üzere sınıflandırılabilir.

Şekil 1. Dilsel Yeterlilik Unsurları

Dilsel yeterliliğin gereklilikleri aşağıda maddeler halinde verilmiştir.

1) Dil bilimsel bilgi:

- a) Sözlü unsurlar,
- b) Sözsüz unsurlar,
- c) Belirli bir konuşma sırasında kullanılacak kalıplar,
- d) Olası değişkenlerin boyutu,
- e) Değişkenlerin belirli durumlardaki anlamı

2) Etkileşim Yetenekleri:

- a) İletişimsel eylemde belirgin özellikleri algılamak,
- b) Uygun durum, rol ve ilişkiye göre doğru biçimlerin seçimi ve yorumu,
- c) Söylem oluşumu ve süreci,
- d) Etkileşim ve yorumlama normları,
- e) Hedeflere ulaşmak için stratejiler

3) Kültürel Bilgi:

- a) Sosyal Yapı (Statü, iktidar, söz hakkı),
- b) Değer ve tutumlar,

c) Zihinsel harita/şemalar,

d) Kültürlenme süreçleri (bilgi ve yeteneklerin aktarımı)

Dilbilimsel bilgi başlığı altında verilen sözlü ve sözsüz unsurlar en basit haliyle alfabe, kelime yapısı ve jest- mimik gibi öğeleri içerirken, belirli bir konuşma sırasında kullanılacak kalıplar ifadesiyle özellikle gündelik dilde kullanılan; selamlaşma, vedalaşma, teşekkür ve de özür gibi ifadelerin hangi sözcüklerle dile getirildiğinin bilinmesi ifade edilmiştir. Olası değişkenlerin boyutu ve bu değişkenlerin belirli durumlardaki ayrımı ise özellikle eşanlamlı kelimelerin kullanımı sırasında ortaya çıkabilecek akıl karışıklıklarını ifade etmektedir. Örneğin; dilimizdeki “yüz” kelimesinin sayı anlamı dışında on bir adet anlamı bulunmaktadır (TDK): Bunlar; surat - *Başta, alın, göz, burun, ağız, yanak ve çenenin bulunduğu ön bölüm-*, yüzey, yorgan-yastık kılıfı ve hatta utanma anlamına –Adamda yüz yok ki!- gelen geniş bir anlam yelpazesini kapsamaktadır. Dolayısıyla “yüz” kelimesi okunduğunda ya da duyulduğunda kaç farklı anlamı olabildiği ve bağlam içerisinde bu anlamlardan hangisinin verilmeye çalışıldığı bilinmelidir.

Etkileşim yetenekleri ise ilk olarak kültürden bağımsız olarak; İletişimsel eylemde belirgin özellikleri algılamak, uygun durum, rol ve ilişkiye göre doğru biçimlerin seçimi ve yorumu olarak verilmiştir. Burada; toplumsal hiyerarşi, iletişimi başlatma yolları, protokol kuralları gibi değişkenler devreye girmektedir. Söylem oluşumu ve sürecinde ise özellikle kurumsal anlamda mesajın nasıl oluşturulduğu ve zihinlere yerleştirildiği ifade edilmektedir. Sondan bir önceki unsur olan etkileşim ve yorumlama normları ise belirli göstergelerin hangi toplumsal kurallara göre yorumlanacağı, yanıtlanacağını ifade ederken son unsur hedeflere –ikna, yönlendirme, belirli bir imaj oluşturma vb.- ulaşılabilmesi için nasıl yollar seçilmesinin gerekliliğini anlatmaktadır.

Kültürel Bilgi ise anlaşılabilmesi üzere dili yeterli biçimde kullanabilmek adına bilgi sahibi olunması gereken unsurları ifade eder. Sosyal yapı içerisinde; kadın-erkek eşitliği, saygı-sevgi sözcükleri ve davranışları gibi birçok farklı değişken devreye girmektedir. Değer ve tutumlar alt başlığı içinde ise daha önce bahsi geçtiği üzere “şey”lere verilen önem ve bu önem doğrultusunda benimsenen tutumlar ifade edilmektedir. Zihinsel şemalar olarak ifade edilen alt başlık ise makro seviyede topluluğun olayları yorumlama, yadırgama ya da övmek için kurduğu mantıksal düzenek ifade edilmektedir. Son olarak kültürlenme sürecinde ise yıllar boyunca kültürel bilgilerin ve dolayısıyla dilin kuşaktan kuşağa nasıl aktarıldığı ve yeni kuşaklara nasıl aktarılması gerektiğini bilmek olarak ifade edilebilir.

Son olarak birey ve dil bağlantısından topluma geçiş noktasında temel işlevini çevre ile şekillenen mantık görmektedir. Anık'ın (2020: 56) belirttiği üzere mantık zihinsel işleme üretilen anlamı, dil içinde anlaşılabilir ve aktarılabilir hale getirmektedir. Söz konusu aktarım ve anlama süreci ise birey ve toplum arasında iki yönlü bir etkileşime yol açmaktadır. Dil ve toplum, bireyi zihinsel olarak inşa etmekte ve aynı zamanda da birey, dil aracılığı ile doğal ve sosyal çevresini etkilemektedir.

Dil, Topluluk, Sınırlar ve Kalıplar

Etnografik çalışmalarda da görülebileceği üzere (Lyons, 1970; Labov, 1972; Hymes, 1972; Sherzer, 1975 vd.) bir topluluğu anlama çabalarının merkez unsurlarından biri iletişim ve dilin nasıl kalıplaştığı ve organize edildiğidir.

Topluluğun -community- bilgi, sahiplik ya da davranışa ilişkin olan tüm kalıpları Latince, communitae -ortaklaşa düzenlenen- kelimesinden türetilmiştir. Ortaklaşma yapı olarak içerisinde paylaşmayı, paylaşmak ise; ortak bir dilsel form ve bu formun kullanımı, ortak coğrafik ve politik sınırlara sahip olmayı, dile ilişkin paylaşılan etkileşimler, eğilimler ve değerleri, sosyokültürel anlayış ve varsayımlara ve bazı durumlarda ortak fiziksel karakterlere -örneğin; deri rengi bazı toplumlarda topluluğun parçası olabilmek için önkoşul olabilmektedir.- sahip olmayı gerektirmektedir. Parsons (1951: 91). Topluluk olabilmek adına gerekli olan bu paylaşımlar toplu olarak yaşanan deneyimleri de ortak hale getirmekte bu durum ise grup üyelerinin dili kullanım, değer verme ve yorumlama açısından ortak bir çatı altında toplamaktadır. Dolayısıyla önceki başlık altında ayrıntılı bir şekilde vurgu yapıldığı üzere özellikle kültürel öğeleri ihtiva eden ve maddi değer taşımayan "şey"lere ilişkin dilsel unsurların tümü tam anlamıyla topluluğun zihni tarafından meydana getirilmiştir. Dolayısıyla "diğerlerinden" farklı anlamları, yorumları ve bu doğrultudaki yorumları ihtiva eden bir dilsel yapı gözlemlenebilmektedir.

Topluluklar Arasındaki Sınırlar

Toplulukları dilsel geçişgenlikleri açısından "sert kabuklu" ve "yumuşak kabuklu" olarak sınıflandırmak mümkündür. Anlaşılabilirliği üzere kalın kabuklu topluluklar güçlü sınırlara ve bu sınırların dışındaki "yabancılarla" etkileşimi en az düzeye indirgeyen bir yapıya sahiptir. Bu topluluklarda dil ve kültüre yönelik en üst düzeyde koruma önlemleri alınmaktadır. Diğer yandan "dünya dillerini" kullanan topluluklar ise "yumuşak kabuklu" olarak adlandırılabilir. Bu topluluklarda bireyler kolaylıkla ikinci bir dil öğrenebilme imkânına sahipken, sınırlar arası

etkileşimler hem içeriden hem de dışarıdan geçişlere imkân tanımaktadır. Burada hem kültürel hem de dilsel geçirgenlik söz konusudur (Saville-Troike, 2008: 16).

Sert kabuklu bir topluluğun konuştuğu dilin dağılım ağı çok daha sınırlıdır çünkü etkileşim imkânı minimize edildiğinden dili sınırların dışından öğrenebilecek birey sayısı sınırlandırılmış durumdadır. Bu toplumlarda "eğitilmiş" kişiler dünya dillerinden birini öğrenebilir ancak bu durum çift taraflı bir süreç olarak işlememekte ve "yabancılar" için topluluğun diline ulaşılması zor olmaktadır.

Bu sınırların varlığı dil yoluyla özellikle küçük toplulukların özel kimliklerini korumaya da hizmet etmektedir (Santa Ana ve Parodi, 1998: 24). Örneğin azınlıklar her ne kadar kamusal alanda hâkim dili konuşmak durumunda olsa da evde, dini kurumlarında ve kendi aralarında ana dillerini kullanır, aktarımda bulunurlar. Bununla birlikte kendileri toplum içerisinde hâkim dile sahip olduklarından katılım gösterebilmekteyken, "yabancılar" azınlıkların ev hayatı, dini etkinlikleri ya da bireysel etkileşimlerinde onların dilini bilmedikleri için dâhil olamamaktadır. Bu durum ise azınlık kültürünün korunmasına ve asimilasyondan sıyrılmasına fayda sağlamaktadır.

Dilin İşlevleri

Toplumsal seviyede dil farklı işlevlere hizmet etmektedir. Daha önceki başlıkta bahsi geçtiği üzere dil, belirli sınırların oluşumu ve desteklenmesi için bir araç konumundadır (Cohen, 1999: 47). Öyle ki, bu sınırlar dili konuşanları belirli bir toplumun parçası olarak ayrılmasını sağlar ve yabancıları grup içi iletişimden soyutlamaya hizmet eder.

Örneğin; İsrail’de İbranice’nin resmi dil olarak kullanımı, yeni ulus-devletin inşasında birleşme işlevini yerine getirirken, Meksika’daki ilk İspanyol yerleşimcilerin Kastilya dilini yerli nüfusa öğretmeyi reddetmesi dışlayıcı bir işleve hizmet etmiştir. Dil sınır işlevi görmenin beraberinde, sosyal tabakalaşmayı güçlendirmek veya gruplar arasında farklı güç ilişkilerini sürdürmek amacıyla çeşitli göstergeler sağlayarak bir toplum içindeki sosyal tanımlama işlevine de hizmet etmektedir (Saville-Troike, 2008: 12-13). Olumsuz bir örnekle başlanırsa köylü-şehirli ayrımı yalnızca köyde yaşayan ve de şehirde yaşayan insanları ifade etmek için kullanılan tabirler değildir. Bir insanı “köylü” olarak adlandırmak onun; bağınaz, cahil ve kaba olduğunu “modern” olmadığını anlatırken, farklı bir insanı “şehirli” olarak adlandırmak onun; sofistike zevklere sahip, giyinmeyi, konuşmayı, yürümeyi bilen “modern” bir insan olduğunu da anlatmaktadır. Köy yaşamında ise bu durumun tam tersi geçerli olmakta “şehirli” ifadesi bir yergi

olarak kullanılmaktadır. Benzer bir ayrım yine “doğulu-batılı” ifadelerinin karşıtlığında da görülebilmektedir.

Ancak bu durumun her daim çatışmacı durumları beraberinde getirmemektedir. Burada kültür ve dilin birleşimi devreye girmekte “genç-yaşlı” gibi konumlandırmalar devreye girmektedir. Buna göre yaşlı olmak her daim saygı görmeyi beraberinde getiren bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Bahsi geçen saygı aynı şekilde kendisini dilde de göstermekte, genç bir insanın büyüğüne kullandığı tüm dilsel unsurları–seslenme, selamlama, istekte bulunma, memnuniyet bildirme vb temelinden düzenlemekte ve genç-yaşlı arasındaki güç dengesini sürdürmeye hizmet etmektedir.

Dil farklılıklarının işlevleri; bireyler arası sosyal ilişkilerin ve ağların düzenlenmesini sağlarken, sosyal denetimin de sağlanması bir araç konumundadır. Dilsel özellikleri insanlar tarafından bilinçli olarak elde edilebildiği gibi bilinçsiz bir şekilde de benimsenebilir. Bu özellikler bireylerin kendilerini ve diğerlerini tanımlamak bunun yanında belirli sosyal kategori ve ayrımların belirginleştirilmesi için de kullanılmaktadır (Hymes, 1972: 35). Burada özellikle kültürlenme süreciyle edinilen deyimler, atasözleri ve metaforlar devreye girmektedir. Bu unsurlar sonradan öğrenebilse dahi doğal çevre dolayısıyla; duyulmakta, anlamlandırılmakta ve yine birey tarafından kendi çevresinde kullanılmaktadır. Dolayısıyla, ben ya da biz ile “diğerleri” arasındaki ayrımlarda, “farklı” davranışların tanımlanmasında ve genellenmesinde sıklıkla bu unsurlar kullanılmaktadır.

Tüm bunların yanında bireyler ve gruplar arası seviyede ele alındığında dilin işlevleri doğrudan katılımcıların amaçları ve ihtiyaçları ile ilişkilendirilmektedir. Bu amaç ve ihtiyaçlar; ifade etmek (duygular ve hisleri aktarmak), yönlendirmek (istek ve talepler), referanslar sunma (doğru ya da yanlış önermeler), şiirsellik katmak (estetik), ilişkisel boyutu güçlendirmek (empati ve dayanışma) ve üstdil (dilnin kendisine referans) gibi kategorileri içermektedir (Hymes, 1972; 45-59).

Dil ve Topluluk

Bir önceki başlıkta bahsi geçen işlevler bir arada değerlendirildiğinde ise temel olarak dil bireyleri bir araya toplama amacı taşımaktadır. Sosyolinguistik⁴ yaklaşımın öncü isimlerinden olan Labov'a (2001: 34) göre topluluk dâhilinde bireyler belirli dilsel normlar oluşturmaktadır. Bireyler tarafından meydana getirilen bu normlar ise ancak topluluğa bir bütün halinde bakıldığında erişilip, keşfedilebilmektedir. Buna göre her ne kadar bireyler tarafından üretilse,

⁴ Sosyolinguistik; dilin sosyolojik yönden incelenmesine dayanan bir araştırma alanıdır. Kaynak: <https://www.britannica.com/science/sociolinguistics> (Erişim Tarihi: 04.09.2019)

Britain ve Matsumoto'nun da belirttiği gibi (2005: 3) bireylerin dilini incelenerek tam olarak sistemi anlamak mümkün değildir.

Stenberg ve Stenberg'in (2012: 13) yaptığı değerlendirme toplulukların dillerinin araştırılması adına önem taşımaktadır. Bu değerlendirmeye göre temelleri Metafizik⁵'te Aristoteles'ten aktarılan sözler ile atılan ve Gestaltçı yaklaşımın önemli isimlerinden Koffka tarafından dile getirilen: "Bütün, parçaların toplamından daha fazlasıdır." sözüyle olgunluğa ulaşmış ilişkin sistem temelli yaklaşım görülmektedir. Buna göre bir sistemi anlamak adına birimleri parça parça ele almak ve bu parçaların değerlendirilmesi sonucunda sisteme ilişkin genel bir kanaate varmak hatalı sonuçlara neden olacaktır. Sesler dillere özel belirli sıralamalarda üretilmesine rağmen konuşmacıların niyetlerine göre yorumlanmaktadır. Kelimelerin sırası ve biçimi ise gramer kurallarına göre belirlenirken iyi biçimlenmiş bir söylem retoriğin kültürel kurallarına göre belirlenmektedir.

Dil ve Toplumsal Kalıplar

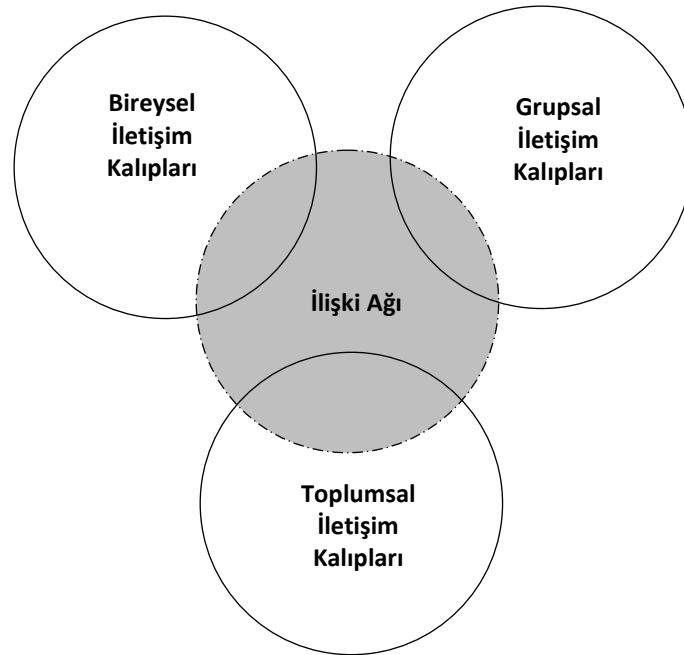
Kalıplaşma temel olarak iletişim ve bağlantılı olarak dilin bağlam içerisinde tanımlanabildiği ve yerleştirilebildiği kategorisel betimlemeleri temsil etmektedir. Kalıplaştırma iletişimin tüm seviyelerinde (toplumsal, grupsal ve bireysel) meydana gelmektedir. Toplumsal seviyede iletişim ve dil genellikle; işlevleri, konuşma kategorileri ve dile ilişkin eğilim ve kavramsallaştırmalarla kalıplaşmaktadır. İletişim ayrıca toplum içerisinde belirli rol ve gruplara ilişkin olarak kalıplaşmaktadır. Bu kalıplar; cinsiyet, yaş, sosyal statü ve meslek vb. şeklinde kategorilere ayrılabilir (Hymes, 1961: 57-58). Örneğin; bir avukatın bir öğretmenden, bir doktordan ya da bir sigorta çalışanından farklı bir konuşma tarzı bulunmaktadır. Konuşma tarzları aynı zamanda eğitim seviyesi, kır-şehir yaşamı, coğrafik bölge ve diğer sosyal organizasyon özelliklerine göre de kalıplaşabilmektedir.

Bazı ortak kalıplar sıradan, öngörülebilir, düşük enformasyon yüküne sahiptir öyle ki kolaylıkla uzun konuşmaların dahi aktarılmasını sağlar ve hatta ifadelerin yerleri birbiriyle yer değiştirebilir. Ancak, kişisel mahremiyet, ahlak, gelenek-görenek gibi yapılar devreye girdiğinde anlamın sosyal yönü bu tür ifadelerde dahi önem taşımaktadır. Örneğin; Japonca ya da Korece gibi dillerde selamlamalar konuşmacının ilişki düzeyinin belirlenebilmesi adına hayati önem taşımaktadır. Kalıpların önemi telefon konuşması gibi gündelik eylemlerde dahi görülebilecek düzeydedir. Örneğin; aratılan kişi telefonunu açsa dahi, arayan taraf telefon sahibinden cevap alana kadar konuşmasını devam ettirmekte güçlük çekebilmektedir. Arayan

⁵ Bknz. Aristoteles (2018) *Metafizik* (Çev. Y. Gurur Sev) Pinhan Yayıncılık: İstanbul

tarafın cevap alamadığı durumda elinde olan muhtemel seçenekler; "Alo, sesim geliyor mu?" gibi ikinci bir çağrıda bulunmak ya da doğrudan telefonu kapatmaktır. Sonrasında tekrardan arama gerçekleştirebilse dahi, karşı taraftan cevap alana kadar telefon konuşmasının devam etmesi mümkün görülmemektedir. Toplum seviyesinde ise kalıplar genel kabul gören ve "normal" olarak adlandırılan dilsel unsurların tümüyle ifade edilebilirken, grup seviyesinde katılımcı bireylerin ortak yönlerine ya da uzmanlıklarına göre şekillenen, kendine öz bir "jargon" barındıran yapıyı ifade etmektedir. Bireysel seviyede iletişim kalıpları ise karşılıklı konuşmalarda doğru cümlelerin seçimi, karşıdaki kişinin niyetini anlayabilme ve doğrultuda mesajını düzenleme, kişilik yorumlama ve bireysel ihtiyaçlarını karşılama gibi durumları ifade etmektedir (Saville-Troike 2002: 12-43; İngeç, 2020: 347).

Her ne kadar toplumsal, grupsal ve bireysel iletişim kalıpları birbirlerinden ayrı şekilde gösterilse de aralarında tüm kültürel kalıplarda olduğu gibi görünmez bir ilişki ağı bulunmaktadır. Burada Soncu'nun (2020: 300) da bahsettiği üzere hak ve ödevleri belirten normatif düzen, gelenek-görenekler ve kişilerarası iletişim bağlayıcı öğeler olarak düşünülmelidir.

Şekil 2. Bireysel-Grupsal ve Toplumsal İletişim Kalıpları Arasındaki İletişim Ağı

Yorumlamak gerekirse yukarıda da gösterildiği gibi toplumsal iletişim kalıplarını tam anlamıyla grupsal iletişim kalıplarından ya da bireysel iletişim kalıplarından ayırmak mümkün değildir. Tüm kalıpların birbirleriyle olan ilişkilerinde geçerli olan bu duruma göre; her ne

kadar ortak ilgilere sahip bir grup içerisinde iletişim kuruluyor olsa da sonuç olarak bu grubu bir araya getiren “bireyler”dir, Aynı şekilde dışarıdan soyutlanmış bir grup içerisinde dahi grubun üyelerinin o anda olmasa bile geçmişlerini ve kişiliklerini oluşturan “toplum” içerisinde geldikleri göz önünde tutulmalıdır.

Anlamın Ortak İnşası

Jacoby ve Ochs, ortak inşayı; bir biçimin, yorumun, görüşün, eylemin, kimliğin, kurumun, yeteneğin, ideolojinin, duygunun ya kültürel olarak anlamlı olan tüm gerçekliklerin ortaklaşa olarak meydana getirilmesi olarak tanımlamıştır (1995: 171). Dili merkez konuma alarak toplumun inşa sürecini inceleme altına alan bu yaklaşıma ilişkin temel görüşler “Sembolik Etkileşimcilik” yaklaşımının önemli temsilcilerinden Mead ve Goffman tarafından dile getirilmiştir. Anlamın, iletişimsel etkileşimler sonucunda sosyal olarak oluştuğu görüşünde olan Mead (2020: 98-99), anlamı meydana getirecek sosyal etkileşimleri üç bölüme ayırmıştır. Bu bölümlere göre;

- 1) Birey tarafından gerçekleştirilen sözlü ya da sözsüz işaret
- 2) Başka bir birey tarafından bu işaretin yorumlanması ve yanıtlanması
- 3) Takip eden sosyal etkileşim süreci şeklindedir.

Şekil 3. Sosyal Etkileşim Süreci

Bu bölümlerin tümünde “etkileşim” temel gerekliliktir. Ayrıca anlamı oluşturmak belirli bir derecede öznelerarasılık gerektirmektedir. Mead'a (2020: 218) göre bireyler, diğer bireyler ve üyesi olduğu grupların tutumlarını benimseyebilir. Böylelikle birey ve grupların deneyim ve davranışları bireyin kendisine yansımaktadır. Paylaşılan deneyimler ise katılımcıların birbirleriyle ortaklık kurmalarını sağlamakta ve böylece iletişim kurduklarıyla ilişkili olarak kendi davranışlarını yönetmelerini ve yönlendirmelerinin önü açılmaktadır.

Mead doğrudan anlam üretimine odaklanırken, Goffman, Mead'in görüşlerine ek olarak bireylerin sosyal hayatlarında sergiledikleri bilinçli göstergelerin yanlış anlaşılabilirdiği ve yine bilinçsiz olarak sergilenen göstergelerden ise bireylerin subjektif mesajlar algıladığını belirtmiştir. Bu yanlış yorumlama ya da olmayanı yorumlama süreçlerinin nihayetinde de anlamın ortaya çıktığını belirtmiştir (1959: 51). Birlikte yorumlanırsa Mead'a göre anlam birey ve diğerleri arasında iletişimsel etkileşimlerde kendini göstermekteyken, Goffman'a göre sahnedeki bir sanatçı ve izleyicileri arasındaki ilişkide olduğu gibi yorumlama temelli olarak ortaya çıkmaktadır.

Garfinkel (1967: 78-80; 265) ise farklı bir bakış açısıyla öznelerarası yanlış anlaşılmalarda neticesinde ortaya çıkan sorunların çözümüne ilişkin ortaya çıkan müzakere sürecine odaklanmıştır. Burada söz konusu sosyal etkileşim Garfinkel'e göre doğal olarak gelişen konuşma sırasında toplanılan ve analiz edilebilen verilerin toplamından ibarettir. Burada mikro-seviyede bireyler arası etkileşimde anlamın ortak müzakere yoluyla elde edilmesi söz konusudur.

Tartışma ve Sonuç

Dil ve toplum tartışmaları temelinde birey açısından; dilsel yeterlilik, kültürün etkisi, sosyal roller ve yorumlama süreçleri devreye girerken toplum açısından; dilsel sınırlar, kalıplar ve inşa edilen tüm sosyal gerçeklikler belirleyici roller gibi temaları barındırmaktadır. Bu temalara yönelik çalışmalara ilişkin genel problem dilin dinamik ve kültürlere –ve hatta aynı kültür içinde dahi- göre değişkenlik gösteren bir yapıya sahip olmasıdır. Dolayısıyla iletişim alanında dil üzerinde yapılacak araştırmalarda yalnızca belirli metinlerin analiz edilmesi ya da gündelik konuşmaların kayıt altına alınması yeterli olmamaktadır. Dil çalışmalarının temel noktaları edebiyat alanından farklı olarak dönemin sosyo-ekonomik ve siyasi yapısı, bireyler-gruplar arasındaki güç mesafesi, iklim-coğrafya, yabancı kültürlerle olan etkileşim düzeyinin beraberinde genç-yaşlı ya da kadın-erkek nüfus oranı gibi demografik karşılaştırmaları da barındıracak biçimde olmalıdır.

İnsanlığın doğa ile olan hayatta kalma mücadelesini aşması, kendisiyle karşı karşıya kalmasına ve kendi içinde yeni bir mücadeleyle yüzleşmesine neden olmuştur. Burada birlikteliği korumak, varlığın devamı için “savaşabilmek” ise kültür altında toplanan bir dizi unsur ile sağlanmıştır. Dil ve anlam kültürün diğer öğeleri arasında aktarımı sağlamak açısından farklılaşmaktadır. Söz konusu aktarım duygu ve düşüncelerin geçişinin beraberinde geçmiş geleceğe bağlayarak toplu yaşamın temel mekaniklerini kalıcı hale getirmektedir. Aktarım işlevinin beraberinde dil; ortak tanımlamalarla toplumsal gerçekliği oluşturmakta,

isimlendirmelerle bu gerçekliği somut hale getirmekte ve nihai olarak o dili konuşan grup ile “diğerleri” arasında görünmeyen bir sınır hattı oluşturmaktadır. Bu hat bir yönden söz konusu grubu özel yapan unsurların muhafaza edilmesine diğer yandan da geçirgenliği sınırlayarak olumlu-olumsuz dış etmenlerin filtrelenmesine destek olmaktadır.

Şeyh Edebalı'nın Osman Gazi'ye nasihatinde şu dizeler geçmektedir: “*Güç hayvanda bile mevcuttur. Akıl sadece anahtardır. Anahtara takılmasın. Aslolan anahtarın açacağı kapılardır. Kapıların ardında hazineler, kapıların ardında sırlar vardır.*” Nasihatten alıntılanan bu dizelerde anlatıldığı üzere insanoğlunun dünyayı şekillendirmedeki becerisi doğrudan fiziksel özelliklerinden gelmemektedir; kuvvet açısından goriller, hız açısından çitalar, büyüklük açısından balinalar ya da gökyüzüne hakimiyeti açısından kartallarla karşılaştırıldığında insanın dünyayı yönetebilme “gücünden” yoksun olduğu dahi söylenebilir. Öyleyse insanın kendi geleceğinin beraberinde tüm dünyayı şekillendirebilmesindeki “anahtar” akıl olarak ve bu anahtarın taşıyıcısı ise dil olarak değerlendirilmektedir. Ancak insanlık bununla da yetinmeyip bu anahtarı en iyi şekilde aktararak kendisini refah ve saadete taşıyacak kilidi açabilmelidir.

Kaynakça

- Anık, Cengiz (2020). Bilimsel Çalışmaların Rotası, (Derleyen) Cengiz Anık. Dijital Medyanın Ekonomi Politikası Ankara: Nobel Yayınları, s. 26-66
- Barthes, Roland (1979). Göstergibilim ilkeleri. Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Britain David ve Matsumoto Kazuko (2005) Language, Communities, Networks and Practices Editör Ball, M. J. *Clinical sociolinguistics*. John Wiley & Sons, s. 1-28
- Cohen Anthony P. (1999). *Topluluğun Simgesel Kuruluşu* (Çev. Mehmet Küçük) Dost Kitabevi: Ankara
- Duranti, Alesandro (1988). 12 Ethnography of speaking: toward a linguistics of the praxis. *Linguistics, the Cambridge Survey*, 4, 210.
- Saussure, Ferdinand de (1998). Genel Dilbilim Dersleri (Çev. Berke Vardar). *Multilingual, İstanbul*.
- Garfinkel, Harold (1967) *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice
- Goffman, Erwing (1959). *The presentation of self in everyday life*. New York: Doubleday.

- Gumperz, John Joseph (1984). Communicative competence revisited. (Editör) Deborah Schiffrin. *Meaning, Form, and Use in Context: Linguistic Applications*, Washington, DC: Georgetown University Press, s. 278–289.
- Hymes, Dell (1961). Functions of speech: an evolutionary approach. (Editör) Frederick C. Gruber. *Anthropology and Education*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, s. 55–83.
- Hymes, Dell (1966). On communicative competence. Paper presented at the Research Planning Conference on Language Development among Disadvantaged Children, Yeshiva University.
- Hymes, Dell (1972). Models of interaction of language and social life. (Editörler) John J. Gumperz ve Dell Hymes. *Directions in Sociolinguistics: Ethnography of Communication*. New York: Holt, Rinehart & Winston, s. 35–71
- İngeç, Ali Kerem (2020). Mahremiyetin İğfali, (Derleyen) Cengiz Anık. *Dijital Medyanın Ekonomi Politikası* Ankara: Nobel Yayınları, s. 336-348
- Jacoby, Sally ve Ochs, Elinor (1995) Co-construction: An introduction. *Research on Language and Social Interaction*, 28(3), s. 171-183.
- Labov, William (1972) On the mechanism of linguistic change. (Editörler) John J. Gumperz ve Dell Hymes, eds, *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*., New York: Holt, Rinehart & Winston. s. 512–38
- Labov, William (2001) *Principles of Linguistic Change: Social Factors*. Oxford: Blackwell.
- Lyons, John, (1970). *New Horizons in Linguistics*. Harmondsworth: Penguin.
- Mead, George Herbert (2020). *Bir Sosyal Davranışçı Açısından: Zihin, Benlik ve Toplum* (çev. Coşar, V. A.) Dorlion Yayınları: Ankara.
- Parsons, Talcott (1951). *The social system*. New York, NY: The Free Press.
- Santa Ana, Otto ve Parodi, Claudia (1998). Modeling the speech community: configuration and variable types in the Mexican Spanish setting. *Language in Society* 27: 23–51.
- Saville-Troike, Muriel (2008). *The ethnography of communication: An introduction* (Vol. 14). John Wiley & Sons.
- Sherzer, Joel (1975). *Ethnography of speaking*. Manuscript, University of Texas at Austin.

Sinclair, John (2008). Borrowed ideas. (Editör) Brill Rodopi. *Language, People, Numbers*, s. 21-41.

Soncu, Ayşegül (2020). Ruhu Çalınan Değerlerin Gösterisi, (Derleyen) Cengiz Anık. Dijital Medyanın Ekonomi Politikası Ankara: Nobel Yayınları, s. 293-306

Sternberg, Robert J. ve Sternberg, Karin. (2012). *Cognitive Psychology* (6th ed.). Belmont, Calif: Cengage Learning.

Theune, Mariet, Antinus Nijholt, ve Hendri Hondorp (2002). *Language and Computers: Studies in Practical Linguistics*.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 26.02.2019